

بسم الله الرحمن الرحيم

ویژگی های سیاسی حکومت امام علی (علیه السلام)

آذر رضایی پروریجی

چکیده:

قرآن کریم حاکم جامعه را به عنوان امین و نگهبان اجتماع می شناسد و حکومت عادلانه را نوعی امانت، که به او سپرده شده است و باید ادا نماید و تلقی می کند می فرماید: خداوند فرمان می دهد که امانتها را به صاحبانشان بر گردانید و وقتی در میان مردم حکم می کنید به عدالت رفتار نمایید. امام علی (علیه السلام) در راه خدا ملاحظه ی هیچ کس را نمی کرد و اگر به کسی عنایتی می کرد برای خدا بود، چنین حالتی قهرا دشمن سازاست و روح های پر طمع و آزمند را می رنجاند. گر چه در زمان پیغمبر اکرم (صلی الله علیه و آله) نیز علی (علیه السلام) دارای مخالفانی سر سخت بود، اما دوران خلافتش دوره ی تجلی دافعه ی اوست. یعنی به همان نسبت که تماس آن حضرت با اجتماع بیشتر می شود جاذبه و دافعه اش هویدا می گردد. امیرالمومنین (علیه السلام) براساس نوآوری، خلاقیت و ابتکار و استفاده از قرآن در مسائل قضایی، استفاده از رهنمودهای پیامبر، استفاده از عالم غیب، به کار گیری علوم در قضاوت و قاطعیت در اجرای احکام مسائل گوناگون سیاسی، همچنین توجه به ارزش صفات و استقلال از افراد توانست حکومتی عادل که یکی از الطاف عطایای الهی است تشکیل دهد و در مدت کوتاه حکومت خویش جلوی بسیاری از مفاسد اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و... را بگیرد و بر اساس ارزش ها و سرمایه های مذکور امیرالمومنین، فقر اخلاقی، مالی، دینی از جامعه رخت بربست و عدالت اجتماعی، تضمین حقوق مساوی برای آحاد ملت، وستیز با تبعیض ها و امتیاز خواهی ها و امنیت و آرامش در جامعه اسلامی حاکم گشت. عدالت در لباس علی (علیه السلام) درخشان شد و با رفتن علی از دنیا مظلوم گشت.

کلید واژه: سیاست، سیاسی، علی، حکومت، عدالت، حاکم، حق.

مقدمه:

"انما وليکم الله و رسوله و الذين امنوا الذين يقيمون الصلاة ويؤتون الزكاة وهم راکعون"(مائده/55)"سرپرست و رهبر شما تنها خدا و پیامبر(صلی الله علیه و آله) است و آنان که ایمان آورده ،نماز به پا می دارند و در حال رکوع زکات می پردازند"

آنگاه که آسمان مدینه النبی در غروب غمین زندگانی رسول خدا سراسیمه پیکر گرامی اش را وا نهاد و به شتاب پذیرای سایه های ماتم افزای سقیفه گشت و آنگاه که دیدگان ماتم زده ی بنی هاشم به دور از پناهی استوار و در کمینگاه انتقام جویان،دهشت را بارور شد.همان زمان،آغاز عصری از زندگانی علی (علیه السلام)،ایمان آورنده ی نخست و یگانه شایسته ی خلافت بود که در نقل ناقلان و گفتار محاوران به دوران سکوت نام یافت،بدین سان کرانه های تاریخی آن دوران که مظلومیت را پیام می داد در سکوت و تحریمی فراگیر از سوی تاریخ نگاران در حاله ای ابهام فرو می رفت،وتاریخ نگری عرصه های حساس آن دوره را سخت به پیچیدگی می آمیخت .

شرح رویدادها و حوادث مختلف زندگانی(خصوصا سیاسی) امیر المومنین ،تنها مدافع پیامبر به هنگام بعثت و دوران طاقت فرسای هجرت ،باعث توجه ومشاهده هر چه بیشتر و دقیقتر حق واجرای آن در تمامی ابعاد زندگانی بشر در خانواده و جامعه ی اسلامی می شود .رویداد زندگانی شخصی که اول حافظ وجامع قران ،و قرآن مسجم بود کسی که همواره با قرآن بود،با قرآن زیست و از قرآن گفت،وتا بهشت جاویدان در کنار چشمه ی کوثر و پیامبر وحدتشان جاودانه است.

به گواهی تاریخ پس از بیست و پنج سال سکوت،که ما یادآور آکندگی آن از جلوه های بارز حضور گشتیم،سرانجام با برگزاری جنبشی مردمی در براندازی حکومت امویان،علی(علیه السلام)به اجبار مردمان پذیرای خلافت شد.تا در کوتاه روزگاری ،که حضور امام،توانایی جدایی بیشتری از سکوت می یافت،آنچه را که بر اسلام گذشت رساتر از پیش ندا در دهد.

جامعیت اسلام منحصر در عبادات نیست جامعیت اسلام به عنوان آیینی که بسیاری از مسائل فردی و جزئی را فرو گذار نکرده،اقتضاء می کند مساله مهمی چون حکومت را بر محور سیاست جامع وهدایت بشر ومسائل اساسی بشر که به آن بستگی دارد بدون پاسخ نگذارد احکام وقوانین اسلام به گونه ای است که اجرا و تحقق اعمال آنها تنها در سایه ی ایجاد حکومت میسر خواهد بود.با تشکیل حکومت عادل که یکی از عطایای الهی است جلوی مفاسد فرهنگی ،اجتماعی ،اقتصادی و...می گیرد مروری کوتاه بر ویژگیهای سیاسی حکومت امام علی (علیه السلام)نشان می دهد که عدالت ،صداقت،احقاق حقوق،حرمت نهادن به

انسان، تامین معاش و فراهم آوردن رفاه عمومی، ترویج و گسترش معنویت و... اصول اساسی در مکتب علوی اند که ساختار حکومت و اقتدار حاکمیت، باید در برابر آنها انعطاف پذیر باشد و امانت بودن حکومت، تنها با توجه به آنها معنا می یابد. اصول این نوع حکومت و کشور داری همان مبانی سیاسی حکومتی اسلام است و اصل و هدف سیاسی نظام علوی چیزی جزء مبانی مدیریت اسلام نیست و این تحقیق در صدد بیان ویژگیها و شاخصه های سیاسی حکومت والای علوی در سیره رفتاری و عملی می باشد. شخصیت والای امیر المومنین و اندیشه های بلند و سیره ی خدایی او را مسلمانان و بسیاری از اندیشمندان دیگر ادیان، به اجمال می شناسند، آنچه بر جای مانده است و شایسته است پژوهشگران بدان رو کنند، ژرف نگری در شخصیت و سیره ی او و عمق پیمایدر وادی های گسترده ی اندیشه و دانش اوست تا بر پایه دست مایه ها و رهاورد ها، از یک سو بتوان اندیشه های وی را مدون و منسجم کرد، و از سوی دیگر سو به راهبرد های عملی در عرصه ی زندگی فردی و اجتماعی دست یافت.

بررسی و بیان سیاست های علوی در حکومت، نه تنها برای حاکمان جهان اسلامی و سیاستمداران اسلامی، بلکه برای همه ی کسانی که از حاکمیت زور و تزویر با نامهای گوناگون رنج می برند و تشنه ی ارزش ها (و در راس آنها: عدالت) هستند؛ بسی مفید و آموزنده است.

همچنین بررسی ویژگی سیاسی حکومت امام علی (علیه السلام) به لحاظ آموزنده بودن و کار بردی بودن آن برای جامعه در عصر حاضر، و راهگشایی آموزنده ی آن برای، حاکمان به ویژه دولتمردان جمهوری اسلامی ایران از اهمیت ویژه و موقعیتی خاص برخوردار است.

امام علی (علیه السلام) در سیزدهم رجب سال سی عام الفیل در کعبه ی معظمه به دنیا آمد مادرش فاطمه بنت اسد و پدر بزرگوارش ابو طالب بود. ایشان در بیست و یکم ماه رمضان سال چهل هجری در شهر کوفه به شهادت رسید، قبر مطهرش در نجف اشرف قرار دارد.

کعبه شد زادن کس گر چه او پیغمبر نبود قدس هم زایشگه عیسای والا فر
نبود جزء درخت وجوی دشتی جای آن سرور نبود گر چه آخر لعل خشک و مام
وی بی بر نبود پس علی شد خانه زاد و مام وی شد خانه دار لا فتی الا
علی لا سیف الا ذولفقار

حکومت و سیاست در اسلام عبارت است از اداره ی جامعه با هدف رسیدن به بهترین شکل زندگی در قلمرو فردی و اجتماعی است. کلمه "سیاست" به معنای تادیب، تربیت و سرپرستی امور است، سائنس یعنی مؤدب، مربی و اداره کننده-

سیاست، اصلاح مردم به شکل راهنمایی آنان به راهی است که موجب رستگاری شان در دنیا و آخرت می گردد. بنابر این "سیاست" یعنی زعامت و رهبری جامعه به گونه ای که سعادت دنیا و آخرت مردم تامین گردد. از این روست که می گوئیم ائمه (علیه السلام) بزرگترین سیاستمداران عصر خود بودند امام علی (علیه السلام) در نخستین روز حکومت خود، به صراحت و روشنی سیاست خود را چنین بیان نمودند: انگیزه ی من از حکومت احیای دین و برقراری قسط و عدل در جامعه می باشد. روش من همان سیره ی رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) خواهد بود و در این امر با احدی مدافعه و مباحثات نمی کنم به خدا قسم من در مورد دینم سازش نخواهم کرد و اگر من از دید شما غائب گردم چه کسی به روش رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) در میان شما رفتار خواهد کرد؟¹

1. حسین عبدالمحمدی- احیای ارزش های اسلامی در عصر حاکمیت حضرت علی/ معرفت 18- مجله تخصصی در زمینه علوم انسانی، سال پنجم، ش 2- پاییز 1375

حاکم و رهبر اسلامی بر دلها حکومت می کند و عناصر، ملیت، نژادزبان و خاک در ایجاد ویا ترکیب آن سهمی ندارد، محور حکومت علی (علیه السلام) حکومت بر دلها و افکار و خدمت به خلق، دوری از نیرنگ و خدعه، دوری از تشریفات و مراقبت از بیت المال و تعهد و تخصص است.

حکومتش، حکومت الهی و قانونیست و منبع قانون خداوند متعال است که بر اساس حکمت، مصالح شناختی که از ابعاد وجودی انسانی دارد برای او دستور العمل زندگی صادر می فرماید. در حکومت ایده آل دینی، حاکم اسلامی بایستی دارای ملکه عصمت باشد، علاوه بر آن از مدیریت و علم به قوانین نیز برخوردار باشد تا جامعه را اداره کند. در حکومت الهی کار ویژه حکومت صرفا ایجاد امنیت و رفاه نیست، بلکه حاکم اسلامی نقش هدایت و نجات جامعه از گمراهی و حرکت به سوی آرمانهای الهی را نیز دارد و تلاش می کند تا ضمن محیطی مساعد، زمینه ی رشد فضایل اخلاقی بر اساس ایمان، تقوا، عدالت و فسادزدایی را مهیا کند.¹

امام علی (علیه السلام) با رهنمود های پیامبر (صلی الله علیه وآله) و با استفاده از قرآن، نوآوری ها و خلاقیت و ابتکار، استفاده از عالم غیب، به کار گیری علوم در قضاوت و قاطعیت در اجرای احکام توانست مهمترین اهداف انبیاء را که ایجاد حکومت اسلامی برپایه قسط و عدل است در جامعه به راه اندازد.

بی گمان اجرای قوانین اسلام موجب برپایی عدل و داد در جامعه می شود و عدل هر چیزی را در جای خود قرار می دهد و هر حقی را به صاحب حق خود می رساند.

1. محمد دشتی، 1330-1380-امام علی و مسائل سیاسی/قم: نشر موسسه تحقیقاتی امیر المومنین، زمستان 1381، ص 87 و 84 و 83

سیاست های اداری حکومت امام علی (علیه السلام)

نگاه کوتاه بر چگونگی روی کار آمدن امام علی (علیه السلام) به خلافت

عثمان به دنبال فساد مالی و اداری، تصرف های غیرمجاز و غیر مشروع در بیت المال و همچنین گماشتن افراد نالایق از بنی امیه و خویشان خود راس مناصب دولتی و بالاخره بر اثر کنار زدن افراد شایسته اعم از مهاجر و انصار، و سپردن مقدرات امت اسلامی به دست بنی امیه، خشم مردم را بر انگیخت و چون به اعتراض ها و درخواست های مکرر و مشروع مسلمانان در مورد استانداران و فرمانداران فاسد، ترتیب اثر نداد سرانجام شورش و انقلاب بر ضد حکومت وی به وجود آمد و منجر به قتل او گردید و سپس مردم با علی (علیه السلام) به عنوان خلافت بیعت کردند. از این لحاظ حکومت علی (علیه السلام) که پس از قتل عثمان روی کار آمد، یک حکومت انقلابی و حاصل شورش مردم بر ضد مفسد و مظلالم حکومت پیشین بود. یکی از نمونه های فساد حکومت عثمان این بود که وی حکم "بن ابن العاص" را با پسرش "مروان" که پیامبر اسلام (صلی الله علیه و اله) وی را به طائف تبعید کرده بود و حتی ابوبکر و عمر در زمان حکومتشان جرأت برگرداندن وی را پیدا نکرده بودند، به مدینه بر گرداند و دختر خود را به مروان تزویج کرد و حتی مسئولیت اداره دفتر اداری خلافت را به مروان سپرد، و این خشم مردم را بر انگیخت، انقلابیون تنها در فکر کنار زدن عثمان بودند و نام علی (علیه السلام) بر سر زبانها بود علی (علیه السلام) از همه محبوبتر و از حیث فضیلت و سابقه درخشان در اسلام مدیری لایق بود که هیچ کس در اعضای شورا به پای او نمی رسیدند. (ابتداء علی (علیه السلام) با پیشنهاد انقلابیون برای خلافت بیعت نکرد و نپذیرفت) اما چون رفت و آمد ها زیاد شد و درخواست های مصرانه ی مسلمانان افزایش یافت، و مردم خسته از مظلالم پیشین و مشتاق عدالت در خانه ی علی (علیه السلام) سرازیر شدند امام احساس وظیفه کرد و ناگزیر بیعت را پذیرفت. 1

ایشان فلسفه ی قبول خلافت را اجرای عدالت، به ویژه از لحاظ اقتصادی و بهره مندی یکسان مردم از امکانات عمومی و مبارزه با جامعه ی دو قطبی معرفی کرد و تاکید کرد که شکاف طبقاتی و پرخوری گروهی و گرسنگی گروهی دیگر، چیزی است که خداوند از علمای امت پیمان گرفته که در برابر آن سکوت نکنند، امام در مدت خلافت خود به صورت جدی به دنبال این هدف بود و در راه اجرای عدالت تلاش های فراوان کرد.

مهدی پیشوایی-سیره ی پیشوایان،تالیف:مهدی پیشوایی/چاپ بیست و شیشم-
1391،ص93و96

اندیشه های سیاسی امام علی(علیه السلام)در بخش اداری حکومت

بینش سیاسی، از استوارترین شرایط رهبری است. امام سیاست فهمی و درک درست از سیاست را نه تنها رمز تداوم حکومت می داند، بلکه در این نکته دقیق تاکید می ورزند، که کشور داری عین سیاست است.ایشان می فرمایند:ناتوانی سیاسی،آفتی است که زمامداری، زمامداران را به زوال تهدید می کند.از از نگاه امام دیدگاه ایشان اداره استوار جامعه بر اساس معیار های الهی، وحرکتی حق مدارانه است سیاست شناخت و بهره وری از ابزارهای مشروع در اداره ی جامعه و تامین رفاه مادی و معنوی مردم است، حکومت نیز چیرگی بر دل ها و تسخیر خودها و عاطفه هاست، نه رام سازی "تن ها" و سلطه افراد و چیرگی برگرده ها.1

نگاه ایشان حاکمانی که از بینش سیاسی قوی و کار آمدی برخوردار نیستند، حاکمیت درازی نخواهند داشت و در نهایت، بر اساس آموزه های علوی سیاست های غلط، نشانه ی سقوط دولت ها و زوال حکومت هاست.

سیاست مداری یکی از اصول عام مدیریتی است، و در این نکته تفاوتی میان مکتب ها نیست آنچه اسلام را در این زمینه از سایر مکتب ها جدا می کند و سیاست علوی را در برابر دیگر سیاست ها جلو می اندازد و رویا رویی سیاست اموی می سازد، نوع نگرش و نحوه ی تلقی و چگونگی فهم و برداشت از سیاست است و ویژگی های مدیر و حاکم اسلامی از امتیازات ممتاز نظام سیاسی است.2

1.محمد محمد ری شهری-1325-سیاست نامه ی امام علی/ترجمه:مهدی
مهریزی،قم دارالحدیث1381-ص24و26

2.همان/ص26

سیاست های مدیریتی امام علی (علیه السلام) را در اداره امور حکومت این گونه می توان گزارش داد:

1-صداقت و حق مداری سیاسی

2-قانون گرایی و انضباط کاری

3-گزینش کارگزاران شایسته وتامین نیازهای اقتصادی

صداقت رابنیادی ترین اصل در سیاست های مدیریتی حضرت علی(علیه السلام)می توان شمرد سیاستمداران،در گذر گاه تاریخ غالبا با مردمان رو راست نبوده اند وآنچه را با مردم در میان نهاده اند،آن چیزی نبوده که بدان اندیشیده و عمل کرده اند ،علی (علیه السلام)صداقت و رو راستی با مردمان را اصل قویم حاکمیتش قرارداده بودو از آغازین روزها تا لحظه های شهادت ،برآن استوار ماند بی گمان صداقت ،از مهمترین عوامل جاذبه های جاودانی حکومت علی (علیه السلام)بر دل ها وبر رواق تاریخ بوده است ونیز رمز روشن و فرق فارق سیاست علوی واموی¹.

حق محوری،مظهر صداقت سیاسی در حکومت علوی است.حق مداری جلوه ی والای استوارگامی آن بزرگوار درصداقت سیاسی است،حق گرایی وحق مداری،در جای جای حکومت آن بزرگواربه روشنی پیداست،علی(علیه السلام)جزءبه حق نمی اندیشد و آهنگی جزءاحقاق حق ندارد،فریاد او برای احقاق حقیقت است و سکوتش برای ایجاد زمینه هایی در جهت پاسداری از آرمان حق می باشد.²

آموزهای ایشان در این زمینه بسی تامل برانگیزوتنبه آفرین است،شگفتا از استواری علی(علیه السلام)بر حق مداری.

1.محمد محمدی ری شهری-سیاست نامه ی امام علی/ص33

2.همان/ص34

(قانون گرایی وانضباط کاری)قانون،رشته ی استوارییوند آفرین لایه های مختلف جامعه است،سخن ازبی قانونی نیست که جامعه ای چنین جنگل است،نه جامعه ی انسانی سخن از جایگاه قانون است وچگونگی نگاه حاکمان و مردمان به آن حرمت قانون،در نگاه امام علی(علیه السلام)بی بدیل است.این حقیقت والا را از تعامل امام با مردم در مسائل مالی ،اجرای حدود،داوری هاو...می توان یافت.در نگاه ایشان ،هیچ کس فراتر از قانون نیست وهیچ کس و هیچ مقامی نمی تواند مانع اجرای قانون الهی گردد.موضع علی(علیه السلام)به روشنی،نشان دهنده ی آن است که او خود را در برابر قانون صاحب اختیار نمی داند ،چنین بود که سازشکاری را بر نمی تابید وبا مدهنه در سیاست مبارزه می کرد وبا باطل گرایی وحق نمایی وتوجیه ها و تأویل ها که سرفصل سیاست اموی بوده شدت مخالفت می کرد.¹

نظم در امور وانضباط در رفتار، سفارش مکرر وموكد امام علی(علیه السلام) است این آموزه ها بدان حد مهم است که امام، در بستر شهادت که طبیعی است که در آن هنگامه ،مهمترین وضروری ترین وکارآمد ترین سفارش های خویش را فرموده باشد ،بر نظم در امور تاکید می کند او از جمله اهداف بلند نزول کتاب الهی را ایجاد نظم درزندگی وانضباط درعمل می داند وبه کار گزاران مکرر سفارش می کند که دراموراداری نظم وانضباط رافراموش نکنند وآنچه را باید انجام دهند، در زمان های مقدر سامان دهند ولحظه های رابا بی نظمی وبه هم ریختگی تباه نکنند.2

1.محمد محمدی ری شهری-سیاست نامه ی امام علی/ص39و40

2.همان/ص41

(گزینش کارگزاران وتامین نیازهای اقتصادی)

توانمندی، شایستگی وسلامت رفتاری بی گمان مهمترین نقش را در سامان یابی جامعه در ابعاد مختلف خواهد داشت در نگاه امام علی(علیه السلام) در گزینش کار گزاران، فقط شایستگی ها باید حاکم باشد و نه وابستگی ها"شایسته سالاری"، اصل اساسی گزینش در سیاست علوی است. صلاحیت اخلاقی واصلت خانوادگی ،تخصص وتوانایی، باید معیار گزینش باشد و نه وابستگی های سببی ونسبی وجناحی.

براساس آموزه های امام مدیران ومسؤلان، در نظام اسلامی حق ندارند مناصب دولتی را بر اساس وابستگی های خانوادگی ویا سیاسی تقسیم کنند ،آنها حق ندارند کارهای مردم را به کسانی بسپارند که اصالت خانوادگی ندارند ،حق ندارند کسانی را بگمارند که از مکرمت های اخلاقی وخوی نیکو به دورند حق ندارند کسانی که توانایی لازم ر ندارندو از تخصص بایسته ونشاط مطلوب برخوردار نیستند در امور اجرایی بهره گیرند کار گزاری ،امانت است وجزءبه امین نباید سپرده شود. امام بر این باور بود که کارگزاران، باید از حقوق مادی کافی برخوردار باشند ،از نگاه ایشان برای پیشگیری از فساد وایجاد زمینه های اصلاح بهره مندی کارگزاران ازدرآمدی بایسته ضروری است، در این صورت آنان از یک سوازچنگ اندازی بریت المال خوداری خواهند کرد واز سوی دیگر، مسؤلان درتنبیه سرکشان وخائنان واصلاح فاسدان توانمند خواهند بود ومتخلفان، بهانه ای برای تخلف نخواهند داشت.1

1. محمد محمدی ری شهری-سیاست نامه ی امام علی/ص41و42

اجرای عدالت اداری

امیر المومنین علی(علیه السلام)پیش از هر اقدامی ،در صدد احیای دین و ارزش های معنوی در حوزه ی اسلامی برآمد.همان گونه که خدای متعال وظیفه ی مؤمنان به قدرت رسیده را بیان می فرماید: مومنان کسانی هستند که اگر به حکومت برسند نماز را که مهمترین و شاخص ترین عبادات است،به پا می دارند وگرفتن زکات و تامین زندگی فقرا را به عنوان مهمترین برنامه ی مالی و اقتصادی و امر به معروف ونهی از منکر را ده عنوان بهترین برنامه ی اصلاح جامعه،انجام می دهند.

امام علی(علیه السلام)برای تحقق این سیاست به دو صورت اقدام کرد:

الف: تقویت جریانهای مثبت و سازنده

زمینه سازی، تقویت و تحرک برای جریانها، سازمانها و گروههایی در جهت مثبت و خیر می باشد یکی از سیاست های مهم در حکومت حضرت علی(علیه السلام)بود. زیرا لازمه ی حاکمیت و گسترش معروف وجود زمینه های مساعد است. بنابراین آن حضرت به طور مستمر از لحاظ مادی و اداری این موضوع را مورد توجه قرار می داد و به عنوان یک سیاست ثابت در کلیه برنامه ریزی ها آن را در نظر می گرفت.

ب: مبارزه مستمر با جریانهای انحرافی

در هر حرکت اجتماعی عده ای با روند اصلاح امور مخالفند این گروهها، اگر در نظام اسلامی به شکل منطقی با مسائل مخالفت نمایند حکومت آنها را تحمل خواهد کرد و آنها می توانند به زندگی عادی خود مشغول باشند. اما اگر بخواهند عناد بورزند و در مقابل حرکت ها و اقدامات نظام بایستند قطعاً باید با آنها برخورد مناسبی صورت گیرد. در غیر این صورت، به تدریج با تبلیغات و نفوذ در ارکان حکومت، مشکلات متعددی را ایجاد خواهند کرد.¹

1. حسین عبد المحمدی-احیای ارزش های اسلامی در عصر حاکمیت حضرت علی ، معرفت 18-سال پنجم ،ش 2

از آنجا که جامعه ی دینی قریب به بیست و پنج سال در مسیر انحراف از سیره ی رسول اکرم(صلی الله علیه و اله) حرکت کرده بود در درون خود معضلاتی فکری و سیاسی داشت و لازم بود که حضرت علی(علیه السلام)پیش از هر اقدامی ،

درجهت گسترش حوزه ی اسلامی به اصلاحات داخلی آن پردازد که مهمترین آنها عبات است از:

-اصلاح نظام فکری و فرهنگ عمومی

-اصلاح مدیریت و دستگاه اجرایی یا همان اصلاح نظام رهبری و مدیریت

آن حضرت برای رسیدن به این مقصود و ایجاد یک جامعه ی نمونه اسلامی در این محور ها فعالیت خود را آغاز کرد و در مدتی کمتر از پنج سال توانست انحرافات که در جامعه پدید آمده بود تا حد زیادی اصلاح و با عوامل مخرب آن برخورد نماید.

(اصلاح نظام رهبری و مدیریت) تاثیر رهبران اجتماعی در اصلاح به حدی بالاست که پیامبر(صلی الله علیه وآله) فرمودند: دو گروه از امت من اگر فاسد شوند امت من فاسد می شود و اگر به صلاح و نیکی گرایش پیدا کنند امت من صالح می شوند: دانشمندان و مسئولان (مدیران و اندیشمندان)، با توجه به تعریف حکومت و سیاست در اسلام که عبارت است از اداره جامعه با هدف رسیدن به بهترین شکل زندگی در قلمرو فردی و اجتماعی است، ضرورتی است که بدون آن، مفهومی برای حاکم و سیاستمدار وجود ندارد، خیر خواهی زمامدار وقتی تحقق پیدا می کند که مردم جامعه مانند اجزا و عناصر شخصیت او تلقی شوند در نتیجه زمامدار مذکور خوشی ها و ناخوشی های مردم را در درون خود احساس می کند.

1

1. حسین عبدالمحمدی-احیای ارزش های اسلامی در عصر حاکمیت حضرت علی، معرفت 18- سال پنجم، ش 2

علی(علیه السلام) برخورد با انحراف های اداری و مبارزه با مفاسد اداری و اقتصادی را از نخستین روز های حکومت، آغاز کرد. کار گزاران ناشایسته، فساد آفرین و زشت کردار را از کاربرکنار کرد و اموال به یغما رفته از بیت المال را بازگرداند.

امام قدرت و منصب را ابزاری برای خدمت و احقاق حقوق و نابودی باطل می دانست و شغل و منصب دولتی و ریاست را به دیده ی شکار و لقمه ی چرب و سفره ی آماده نمی نگریست بلکه آنرا امانت می دانست و از این رواز واگذاری سمت و منصب و مدیریت به تشنگان قدرت (همچون طلحه و زبیر) خوداری می کرد و به همین علت با مخالفت ها و توطئه های آنان روبه رو گردید.

امام در خطبه ی شور انگیز به گستردگی درباره ی مسؤولیت زمامداران جامعه در تحقق بخشیدن عدالت اجتماعی سخن گفت و تاکید کرد که بهره برداری از اموال عمومی، به هیچ کس امتیاز ویژه ای نخواهد داد، و آنانکه از طریق اموال عمومی، ملک، آب، اسب های عالی و کنیزان فراهم آورده اند، بدانند که علی، همه ی آنان را مصادره خواهد کرد و بیت المال را باز خواهد گرداند. این سخنان که چونان صاعقه ای فرو می آمد و به سان پتکی سنگین بر سر کسانی که برده بودند و خورده بودند و اکنون نگران بودند، می نشست و بسی سنگین و دلهره آفرین! چنین بود که باز تاب فریاد عدالت خواهی علی (علیه السلام) پیش از هرجا در میان چهره های سر شناس مانند طلحه وزیر بود و آنان آغازین مخالفان حکومت علوی شدند.¹

1. محمد محمدی ری شهری-سیاست نامه ی امام علی/ص 30 و 31

معیار مورد تاکید امام در انتخاب کار گزاران و نمایندگان حکومت تقوا، سابقه، توانایی مدیریت، پابندی به ارزش های دینی و سایر ملاک های شایسته سالاری بود و آنچه هرگز برای آن حضرت در انتخاب مدیران و مسئولان، مطرح نبود ملاک خویشاوندی و قوم گرایی بود. چنان که در میان پنجاه و یک نماینده و کار گزار در مناطق متعدد، چهره هایی از مهاجر و انصار و هاشمی و غیر هاشمی به چشم می خورد اما در این لیست کسی به نام حسن و حسین و محمد بن حنفیه و عبد الله بن جعفر به چشم نمی خورد. با اینکه آنان از نظر شایستگی و فضیلت بالاتر بودند و با کمی سن در جنگها و سختی ها یاور امام بودند. اما حضرت پرهیز داشتند که بستگانش را در امور دخالت دهد.¹

علی (علیه السلام) در نهایت سادگی و فضیلت و صلابتش توانست حکومتی با اقتدار در جامعه ای که بیست و پنج سال از سیره و اهداف رسول خدا فاصله گرفت تشکیل دهد و با آگاهی و درایت آنچه را که بر جامعه و مردمان آن گذشت جبران و اصلاح نماید و پرچم عدالت را بر فراز جامعه اسلام به اهتزاز در آورد.

1. مهدی پیشوایی-سیره ی پیشوایان/ص 101

ویژگی های قضایی حکومت امام علی (علیه السلام)

اندیشه های سیاسی امام علی (علیه السلام) در بخش قضایی حکومت

حضرت علی(علیه السلام) تنها الگوی اصول گرایی است که از نظر حقوقی به قوانین اسلام و دیگر مقررات ادیان و ملل، احترام می گذاشت و عدالت در قضاوت را تحقق بخشید.

علی(علیه السلام) با رهنمودهای پیامبر(صلی الله علیه وآله)اولین و آخرین قاضی موفق بود که در قضاوت و داوری حداکثر استفاده را از قرآن کریم می گرفت و با رهنمودهای مشکلات قضایی را بر طرف می کرد از قرآن می پرسید و باقرآن به داوری می نشست.1

داوری رکن اساسی نظام هاست، داوری درست و قانونمند، درحراست از سلامت جامعه و استواری پایه های اجتماع ، بیشترین نقش را بازی می کند.آموزه های حکومت امیر المومنین نشان دهنده ی آن است که حضرت،توجه و عنایتی ویژه به داوری و دستگاه قضایی داشته استوبرای این کار خویش نگرش و اندیشه های اجرایی کلیدی داشته اند از جمله:

1-گزینش بهترین ها برای تصدی داوری

2-رعایت آداب قضا و تساوی همگان در برابر قانون

قاضی عنصر اصلی داوری و نقش آفرینی تشکیلات قضایی است و نقش به سزایی در احقاق حقوق مردم و مبارزه با ستمگری ها و نا هنجاری ها دارد،قاضی در کار داوری هر اندازه استوار گام تروبه لحاظ ترقی ،هر قدر پاک تر و سالم ترواز لحاظ عملی هر اندازه،قوی تر و انعطاف پذیر تر باشد،کار آیی قضاوت وی بسامان تر خواهد بود.از این رو علی (علیه السلام) به مالک توصیه می کند تا برای داوری بهترین کسان را برگزیند کسانی که نه مردمان را در تنگنا افکند و نه در داوری،سر لجاج داشته باشند صبور باشند و شکیا که معرکه ها وجو آفرینی ها دگرگونشان نکند.2

1.محمد محمدی ری شهری-سیاست نامه امام علی/ص68

2.همان/ص68

همچنین ایشان در باره ی اهمیت قضاوت به قاضیان هشدار می دهد و توصیه می کند که قاضی در مسندی بس ارزشمند نشسته است و احقاق حق و داوری وظیفه ی اوست،قاضی یک سوی دعوا نیست و سخنش (فصل الخطاب)دعوا هاست او باید آداب داوری را به دقت مراعات کند.آن بزرگوار به قاضیان هشدار می دهد که

هرگز بین مراجعه کنندگان، تفاوت قائل نشوند، به طرفین مخاصمه، به دیده ی تردید ننگرند، در مجلس داوری با درشت گویی و تکیه کلام های مقتیه هنگام خشم تصمیم نگیرند، آزمندی را به یک سو نهند و از سر هوس، سخن نگویند در مجلس قضا، شکوه و وقار را حفظ کنند و جایگاه داوری را خرد نینگارند، با مراجعه کنندگان از سر مهر سخن بگویند و همگان را یکسان بنگرند.¹

امام علی (علیه السلام) بر برابری همگان در اجرای احکام تاکید می کرد، در نظام علوی همه ی مردم در برابر قانون یکسان هستند و دستگاه قضایی، از چنان مکانی و جایگاهی استوار بر خوردار است که می تواند قانون را در باره ی همگان اجرا کند و مردم نیز در تمام لایه های اجتماع، حتی در سطح حاکمان به حکم قاضیان و دستگاه قضایی تن دهند، امام (علیه السلام) با آن همه عظمت و جایگاه والا در علم و عمل، در برابر دستگاه قضایی و حکومت خود، فروتنانه می ایستاد و به پرسش های قاضی منصوب خود، پاسخ می گفت و بدین سان هم اهمیت دستگاه قضایی را نشان می داد و هم از جایگاه داوری حراست می کرد و هم عملاً پاسداری از حقوق مردم را نشان می داد تا مگر درسی باشد برای همگان و آیندگان.²

1. محمد محمدی ری شهری-سیاست نامه امام علی/ص 70

2. همان/ص 72

اجرای عدالت قضایی در حکومت امام

نام حضرت علی (علیه السلام) و عدالت اجتماعی، چنان به هم آمیخته اند که هر یک از آنها نا خواسته تداعی گر آن دیگری است، حضرت علی (علیه السلام) صحیفه ی عدالت است و خود نیز فرمودند: که خداوند سبحان عدل را مایه بر پای و استواری انسان ها و فنون زندگی شان و سبب پاکی و از ستم کرب ها و گناهان و روشنی چراغ اسلام قرار داده است.

عدالت امری است فطری که به معنای قرار دادن هر چیز و هر کس در جایگاه خود می باشد. از این رو، سبب رشد و پیشرفت دولت ها و ملت ها است در زمان حضرت علی (علیه السلام) برای نخستین بار صندوق شکایات یا بیت القصص تأسیس شد. این امام بزرگوار صندوق را جهت رسیدگی به مشکلات مردم و آگاهی از ظلم و ستم های جامعه و به منظور عدالت گستری ایجاد فرمود تا اگر فردی نخواست یا نتوانست به صورت شفاهی، مشکلات و شکایات های خویش را بیان کند، آن را بنویسد و در صندوق بیاندازد تا از این طریق به گوش مسئولان و کار گزاران برسد و به زودی به شکایات آنها رسیدگی شود.¹

امام با تمام وجود قانون مدار و مجری قانون الهی و قضایی بود و در این راه میان خودی و غریبه تفاوتی نمی گذاشت. روایت شده روزی "ام هانی" خواهر امام علی (علیه السلام) نزد ایشان آمد و امام بیست درهم از بیت المال را به او داد. سپس کنیز ام هانی که عجم بود، نزد امام علی (علیه السلام) آمد امام به او نیز بیست درهم داد. ام هانی بر آشفت و به امام گفت: باید به من پول بیشتری بدهی. امام پاسخ دادند: من در قرآن دقت کردم، ولی هیچ امتیازی میان فرزندان اسماعیل و فرزندان اسحاق نیافتم. 2

1. حسین اسحاقی، 1341-علی (علیه السلام) اسوه ی مهر/تالیف: سیدحسین اسحاقی-قم: خادم الرضا، 1390-ص 106

2. همان/109

همچنین امام علی (علیه السلام) یکی از اصحاب را از منصب داوری عزل می کند و چون او را از چرایی عزلش سؤال می کند، در پاسخ وی می فرماید: من دیدم سخن تو در داوری، بلند تر از خصم بود.

هیچ گونه امتیاز طبقاتی در سیره اجتماعی و قضایی ایشان وجود نداشته و همگان در برابر قانون مساوی بودند. به فرموده ی ایشان بزرگترین حق، حق رهبر بر مردم و حق مردم بر رهبر است حق واجبی که خدای سبحان بر هر دو گروه لازم شمرد و آن را عامل پایداری پیوند ملت و رهبر و عزت دین قرار داد. رعیت اصلاح نمی شود جزء آن که زمامداران اصلاح کردند و زمامداران اصلاح نمی شوند جزء با درستکاری رعیت اگر این تعامل برقرار شود حق در آن جامعه عزت یابد راه های دین پایدار و نشانه های عدالت برقرار، سنت پیامبر جاودان می شود، روزگار اصلاح، مردم امیدوار و دشمن در آرزوهایش مایوس می شود.

قضاوت های امیر المومنین (علیه السلام) بر اساس نوآوری ها و خلاقیت و ابتکار در قضاوت، استفاده از قرآن در مسائل قضایی، استفاده از رهنمود های پیامبر استفاده از عالم غیب، به کار گیری علوم در قضاوت و قاطعیت در اجرای احکام قضایی همچنین توجه به ارزش و صفات و استقلال قاضی نشأت می گیرد.

سیاست های نظامی و امنیتی حکومت امام علی (علیه السلام)

اندیشه های سیاسی امام در بخش نظامی حکومت

هر حرکت اجتماعی پس از رسیدن به حکومت و کسب قدرت به طور طبیعی، برای حاکمیت بخشیدن به معیارها و ارزش‌های خود و برقرار ساختن آنها باید سیاست‌گذاری مناسبی داشته باشد، زیرا در واقع هدف اصلی از مبارزات و انقلاب‌ها تغییر و دگرگونی اساسی در فرهنگ حاکم و سیاست‌گذاری در جهت اجرای برنامه‌های لازم برای رسیدن به این هدف می‌باشد. جامعه‌ی ناامن و آکنده از هرج و مرج، به جنگلی بی‌قانون و آشفته مانند تر است، تا به جامعه‌ی انسانی. در نگاه علی (علیه السلام) جامعه‌ی تهی از آرامش و امنیت، بدترین سرزمین‌هاست. امام از جمله مهمترین دلایل پذیرش حکومت را بازگرداندن آرامش و امنیت به جامعه دانست. بدین سان، آن بزرگوار توجهی بلیغ به امنیت داشت.¹

تردیدی نیست که نیروهای معنوی و توان روحی، در حرکت‌ها و صحنه‌آفرینی‌ها نقش تعیین‌کننده و شگرف دارند از این رو امام برای قدرت روانی و بیهی معنوی و روح سلحشوری نیروهای رزمی، اهمیت ویژه‌ای قائل بود و از هر راه ممکن، تلاش می‌کرد تا روحیه‌ی نیروهای مسلح را در برخورد با دشمن تقویت کند.

در فرهنگ علوی، جنگ برای دفاع از کیان مکتب در جهت دفع ظلم و رفع ستم زدودن دشواری‌های راه حکومت است "او که شمشیر از پی حق می‌زد" نمی‌توانست در دشوارترین لحظات نبرد و سخت‌ترین لحظات جنگ از اصول اخلاقی و بنیادهای انسانی غافل بماند از این رو به خلق و خوی نیک و آئین اخلاقی نبرد در سیره‌ی علوی تأکید می‌کرد. که بسی درس آموز و بیدارکننده می‌باشد.²

محمد، محمدی ری شهری، سیاست نامه‌ی امام علی/ص 73. 1.

همان/ص 81 و 82.

اصول و شیوه‌های سیاست‌های امنیتی امام و تلاش آن بزرگوار در ایجاد امنیت را بدین گونه می‌توان برشمرد:

1. تاسیس نظام اطلاعاتی کارآمد

2. قانون‌گرایی در برخورد با مجرمان

حکومت امام، از وجود تشکیلاتی کارآمد و دقیق بر خوردار بوده است جستجوی پنهانی و جمع‌آوری گزارش‌های گوناگون با امنیت داخلی، اطلاعات نظامی و عملکرد کارگزاران، وظیفه‌ی اساسی این تشکیلات است، متأسفانه از جزئیات

تشکیلات یاد شده، اطلاعی در دست نیست اما از آثار و چگونگی تصمیم های امام کاملاً می توان به وجود آن پی برد. این تشکیلات را می توان یک یا چند دستگاه اطلاعاتی تلقی کرد. امام علی (علیه السلام) در کنار تاکید بر سیاست تشنج زدایی و حرکت به سوی حیاتی مسالمت آمیز و مصالحه با دشمن به هوشیاری و خرم اندیشی در برابر دشمن را نیز تاکید می کرد. وی در حکومت خویش حتی در برخورد با عوامل ضد امنیتی، نیز از سیاست رعب و وحشت و خشونت غیر قانونی استفاده نمی کرد.¹

(قانون گرایی در برخورد با مجرمان) نظام حکومتی امام متکی به قانون بود و در همه ی جوانب قانون بود که حکومت می کرد نه ارده ی فرد، او در سخنان آموزنده اش به قانون گرایی و محوریت قانون بسیار سفارش و تاکید می کرد. آن چنان که در حکومت و الایش نه تنها شکنجه ی متهمان و مظنونان به اقدامات ناروا ممنوع بود که مجرمان نیز شکنجه نمی شدند و به مجرم نیز هرگز اهانته نمی شود و اگر کسی مجرم شناخته می شد، تنها و تنها به مقتضای قانون، مجازات می شد.²

محمد، محمدی ری شهری، سیاست نامه ی امام علی / ص 74.1

همان، ص 75.2

اجرای عدالت نظامی در حکومت امام

خلافت و زمامداری علی (علیه السلام) که سراسر عدل و دادگری و احیای سنت های اصیل اسلامی بود، بر گروهی سخت و گران آمد. و صفوف مختلفی در برابر حکومت او تشکیل گردید این مخالفت ها سرانجام به نبردهای سه گانه با ناکثین، مارقین و قاسطین منجر گردید. که در مورد یکی از نبردها (خوارج) مختصری توضیح داده می شود.

مدارا در سیاست علوی، اصلی بود خدشه ناپذیر و این مدارا تا مرز توطئه آفرینی مخالفان پیش می رفت علی (علیه السلام) بر این باور بود که مدارا با مخالفان، از تندی آنان می کاهد و در زمینه های صحنه آفرینی و جو سازی را از آنان می ستاند بر این اساس بود که تا گروهی مانند خوارج دست به قتل نزنند و امنیت جامعه را به جد به خطر نیفکنند و با آنان برخورد نکرد و دشنام های آنان را تحمل کرد و فرمود تا زمانی که با ما هستید از سه حق برخوردارید؛ از ورود شما به مساجد خدا، جلوگیری نمی کنم اگر در آنجا نماز بگذارید، شما را از بیت المال محروم نمی کنم مادام که دست شما در دست ما است، مادام که آغاز جنگ با ما نکرده اید با شما نبرد نمی کنم. امام با آنکه در موضع قدرت بود، با آنها مدارا می کرد و بر مخالفت ها

وتندی هایشان صبوری می نمود. تا آنکه با فراموشی و خلف وعده شان دست به عملیات تروریستی زدند و نتیجه این عمل ناشایست چیزی جز آشوب و نا امنی نبود امام ناگزیر برای دفع آشوب آنان از قدرت نظامی استفاده کرد. 1

مهدی پیشوایی، 1324-سیره ی پیشوایان-چاپ ، بیست و شیشم، 1391-ص 103.1

اینان همان مارقین ، گروهی بودند که علی (علیه السلام) را وادار به پذیرش حکمیت کردند، ولی پس از چند روز از کار خود پشیمان شده خواستار نقض عهد از طرف امام شدند، اما حضرت علی (علیه السلام) کسی نبود که پیمان خود را بشکند و نقض عهد نماید، لذا ماریقین که همان خوارج می باشند در برابر علی (علیه السلام) دست به صف آرای زدن و در نهروان با علی (علیه السلام) به جنگ پرداختند. حضرت علی (علیه السلام) در این جنگ پیروز گشت ولی کینه ها در دلها نهفته ماند. 1

برخورد امام با توطئه گران علیه امنیت داخلی به تناسب حد و حدود توطئه آنان و نقشی بود که در توطئه داشتند، گاه آنان را تبعید می کرد و دیگر گاه به زندان می افکند ، در نهایت ، چون هیچ گونه چاره اندیشی کارساز نبود با برخورد نظامی، مشکل را حل می کرد امام رزم آوری شجاع و بی باک بود. همواره جویی ایشان در میدان های نبرد و فراز مندی او در نبردها شهره ی تاریخ است افزون بر آن او فرمانده ای بود تیزنگر، مدبر و خرم اندیش. و سیره ی ایشان در این نبردها سرشار است از آموزه های نظامی و نگرش انسانی و آکنده از کرامت در جنگ و نبرد و برای تمام جوامع تاریخی بسی درس آموز و بیداد گر. 2

مهدی پیشوایی-سیره ی پیشوایان/ص 99.1

2-محمد محمدی ری شهری-سیاست نامه ی امام علی/ص 7

نتیجه گیری:

در حقیقت هر کس در هر موقعیت اجتماعی و سیاسی که باشد امانت دار مردم است با توجه به این مهم باید از این موقعیت (حکومت و حاکمیت) در راه خشنودی خدا و خلق استفاده کند. مدیریت در اسلام با سلوک مغنوی همراه است مدیران مسلمان عناصر متعهد، کوشا و مسئولیت پذیرند و در مجموعه ی اجرایی و مدیریتی خویش به عنوان یک الگوی اخلاقی شایسته شناخته می شوند. چنین کسی بر مملکت وجودی خویش سلطنت دارد و قوای باطنیش را زیر فرمان عقل و شرع می برند و نیک می داند که مراقبت از نفس او را از گزند تمایلات نفسانی حفظ می کند و سلوک مغنوی و توحیدی بشر عارفانه ترین نوع خدمت به خلق دامنکن می سازد. تقویت جریان های مثبت و سازنده و همچنین مبارزه مستمر با جریان های انحرافی، اصلاح نظام فکری و فرهنگی اصلاح مدیریت و دستگاه اجرایی و گزینش افراد صالح از ویژگی های اداری حکومت امیرالمومنین باشد. در بخش نظامی حکومت بامدارا و خویشن داری تحولاتی همچون تأسیس نظام اطلاعاتی کارآمد و قانون گرایی در برخورد با مجرمان را اساس کار خویش قرار داد تا وحشت و دلهره مردم را بزداید و آرامش و امنیت واقعی زمان پیامبر را حکمفرما نماید. در بخش قضایی حکومت با تدابیر خویش نخستین بار صندوق شکایات یا بیت القصص را تأسیس کرد. امام این صندوق را جهت رسیدگی به مشکلات مردم و آگاهی از ظلم و تعدی جامعه و به منظور عدالت گستری ایجاد فرمود. قانون مداری و حق محوری اساس کار ایشان در این بخش بود. امیرالمومنین هیچگاه حقیقت رابه مسلخ نمی برد و باتکیه بر مصالح مشخص موضع نمی گرفت. بدین سان برای برترین مصلحت که حفظ نظام بود جایگاه و ارزشی والا قائل بودند.

پیشنهادهات:

یکی از راههای اساسی و مهم در توجیه عقیدتی و سیاسی و اجتماعی مردم، راه تحریک عاطفه در وجود مردم است، گر چه نباید از محکم کردن این مسائل با مبانی عقلی غافل باشیم. تذکر دادن مردم به وقایع صدر اسلام و مظلومیت اهل بیت (علیه السلام) خصوصا امیرالمومنین می توان تاثیر به سزایی در تزریق دین نقش به سزایی و تعالیم اخلاقی به عموم جامعه باشد (ارتباط عاطفی امت با اولیاء)

دفاع از مظلوم یکی از وظایف عموم مسلمین خصوصا اصحاب قلم و بیان، دفاع از مظلوم است و این وصیتی است که امام علی (علیه السلام) بعد از ضربت خوردن به فرزندش نموده است که فرمودند: "دشمن ظالم و پشت و پناه مظلوم باشید.

لذا هر کس بنا بر معرفت و شناختی که بر خاندان اهل بیت دارد به هر نحوی که می تواند در راستای تحقق اهداف متعالی ایشان یعنی صیانت از مبانی حکومت اسلامی بکوشد.

فهرست منابع و مأخذ:

- 1- اسحاقی، حسین، 1341- علی (علیه السلام) اسوه ی مهر/تالیف سید حسین اسحاقی-قم: خادم الرضا؛ 1390
- 2- پیشوایی، مهدی-1324- سیره ی پیشوایان/تالیف: مهدی پیشوایی-قم: موسسه امام صادق (علیه السلام)، 1390. ص 808 - چاپ بیست و شیشم 1391
- 3- دشتی، محمد، 1330-1380- امام علی و مسائل سیاسی/محمد دشتی -قم: نشر موسسه ی فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین (علیه السلام) زمستان 1381، 400 ص
- 4- محمدی ری شهری، محمد، 1325- سیاست نامه ی امام علی (علیه السلام)/محمد محمدی ری شهری: ترجمه مهدی مهریزی، قم: دارالحدیث 1381، 324 ص. ویراستار: سید محمد دلال موسوی
- 5- عبدالمحمدی، حسین/احیای ارزش های اسلامی در عصر حاکمیت حضرت علی (علیه السلام)، معرفت 18- مجله تخصصی در زمینه علوم علوم انسانی، سال پنجم، شماره دوم پاییز 1375